

Frihet for enhver pris?

Taler

Gunnar Garbo

Dato

8 februar 1959

Sted

Studentersamfunnet, Oslo

- 1 Så langt tilbake som vi kjenner menneskenes liv, har det igjen og igjen hendt at mennesker med åpne øyne har gått døden i møte, heller enn å bøye seg for en utålelig skjebne. Noen av disse skikkelsene rager opp som lysende søyler i vår kulturs historie. Vi behøver bare å tenke på en Sokrates eller en Giordano
- 5 Bruno. Men det gis tusener, det gis millioner andre. Den kristne martyr som avsto å fornekte sin tro, motstandsmannen som trosset alle gestapistenes trusler, bilisten som kjørte sin bil utfor for ikke å ramme et barn, de har alle truffet det samme valget. De har alle handlet ut fra den grunnsetning at det gis noe som er viktigere enn deres eget liv. De har ikke bare hevdet denne grunnsetning med
- 10 vakre ord, ja, det er ikke sikkert at de alle har formulert den i ord noensinne, men de har fulgt den da det gjaldt.

- Det er ikke her stedet å gå inn på det som foregår i et menneskesinn som treffer dette valget, det er ikke her plass til å drøfte de mange kryssende motiver som
- 15 kan spille inn. Men det må være berettiget å si at den holdning et menneske viser når det for sin innerste overbevisnings skyld ikke en gang viker for bøddelen, denne holdning er i slekt med noe sentralt i hva vi forstår ved det menneskelige. I denne rankhet og denne troskap er der noe som kaller på det beste i oss, noe som skaper ærbødighet for menneskesjelen.

- 20 Striden har stått om mange spørsmål i disse styrkeprøvene. Men felles for de fleste av dem er det enkelte menneskes vilje til, om det så skal koste det selv livet, ikke å bøye seg for utålelig vold og tvang. Det kan ha vært vold mot medmenneskers liv og kropp. Det kan ha vært tvang mot menneskers tro og
- 25 meninger. Men det har ofte dreiet seg om verdier som har noe med emnet for kveldens foredrag å gjøre. Det har vært spørsmål om frihet.

Hva er "frihet" for noe? Kan vi legge noen fornuftig mening i dette forslitte slagordet, som påberopes av begge parter i diskusjonen om de forskjelligste

saker? Har de ikke rett, de som hevder at det enkelte menneskes frihet er og forblir en relativ verdi, avhengig like meget av miljø og vaner og sosiale forhold som av makthavernes inngrep? Er det ikke like godt å avskrive hele begrepet?

- 35 Det er ikke det. Et godt ordtak sier at det er vanskelig å definere en elefant, men at du drar kjensel på den når du ser den. På en liknende måte forholder det seg med friheten.

- For vårt behov er det ikke nødvendig med noen vidløftig begrepsbestemmelse. I
40 den politiske diskusjon i Norge kan det nok være naturlig å gi frihetstanken et omfattende og fordringsfullt innhold, å la den omfatte ikke bare de rettslige, men også de sosiale og økonomiske muligheter til menneskelig vekst og utfoldelse. Men i denne forbindelse kan vi nøye oss med en minimumsdefinisjon. Når vi søker å verdsette friheten i lys av våre dagers
45 internasjonale situasjon, er det fullt tilstrekkelig å avgrense begrepets omfang til rettssikkerheten og åndsfriheten. Når vi taler om frihet i denne forbindelse, la oss da tenke på en tilstand hvor det enkelte menneske ikke er utsatt for brutal vold, for vilkårlig fengsling og meningstvang. For oss kan det synes som små krav. Og allikevel er dette en tilstand som bare et lite mindretall av jordens
50 befolkning hittil har opplevd å få leve under. Det er en tilstand som mennesker i dette øyeblikk kjemper for med livet som innsats.

- For tyranniets våpendragere kan det hende at en slik kamp fortoner seg som meningsløs. Andre vil si at den nettopp gir livet mening. Selv en absolutt pasifist
55 må, hvis han er konsekvent, regne med at de som praktiserer hans idealer kan komme i en situasjon hvor de får valget mellom å gå volden til hånd eller å ofre sine egne liv. Er det alvor i deres standpunkt, vil de måtte velge det siste. Både den aktive og den passive motstandsmann regner med verdier som er viktigere enn det å leve.

- 60 Nå kan den absolutte pasifist si at én ting er å ofre sitt eget liv for frihetens skyld. Noe ganske annet og uantakelig er å drepe et annet menneske.

- Dette standpunkt har en sterk etisk appell. Men det er lite verd hvis det ikke
65 bygger på en realistisk erkjennelse av hva den absolutte pasifisme i sine ytterste konsekvenser kan føre til. Den kan føre til at pasifisten må stå og se på at en sinnssyk voldsmann dreper hjelpeløse, uten å kunne hindre ham. Den kan føre til at han selv med overlegg ofrer livet uten motstand og overlater sorgen og

70 angsten til den kvinne som hadde knyttet sitt liv til hans, til de barn som hadde ham til far. Også pasifisten må regne med at hans standpunkt kan få fortvilende følger for andre mennesker. Et realistisk valg mellom passiv og aktiv motstand må bygge på en uredd vurdering av hvilken holdning som i det gitte tilfelle har størst mulighet for å gagne menneskene. Den skal ha stor tro på eksemplets
75 makt som velger å møte voldsmannen med stillferdig passivitet.

For mitt vedkommende er jeg ute av stand til å godta det livssyn den absolutte pasifisme innebærer. I mine fortsatte overveielser må jeg derfor gå ut fra at det ikke bare kan bli et menneskes plikt å risikere livet i kampen for friheten, men at
80 det i en slik kamp også kan bli nødvendig å sette seg til væpnet motverge mot overfallsmennene.

Før vi går videre, kan det være nyttig å kaste et blikk tilbake på den siste verdenskrigen. Oppgavene over krigsofrene varierer atskillig, menneskeliv var
85 ikke så dyre i de dagene. Men det går kanskje an å si at noe slikt som tredve millioner mennesker mistet livet i Hitlers krig.

Det er en ganske rystende tanke at disse tapene kunne ha vært unngått hvis de europeiske nasjoner hadde mannet seg opp til å stanse den tyske diktator i tide.
90 Allikevel: Som det nå en gang gikk, var det da riktig av Storbritannia og Frankrike å erklære krig etter overfallet på Polen? Var det forsvarlig av de andre overfalne nasjoner å ta kampen opp med de våpen de hadde til rådighet? Eller burde man i betraktning av de grusomme ofre som måtte ventes, under frihetskrigen, ha latt SS-troppene marsjere inn hvor de ville, gjort det beste av
95 situasjonen og avgrenset seg til sivil motstand først overfor de aller ytterste utfordringer?

Spørsmålet har stor teoretisk interesse. Men det er ikke lett å svare på det. Vi valgte den væpnete motstands vei, og var vi det ikke før, så er vi i hvert fall
100 gjennom de opplevelser vi gjorde under krigen, gjennom vårt intense engasjement i kampen og gjennom samhørigheten med de som mistet livet, blitt så sterkt bundet til det valg vårt folk traff, at det i dag er umulig å se uhildet på spørsmålet.

105 Likevel er det én faktor som veier med fryktelig tyngde i dette regnestykket. Av de menneskene som mistet livet i Europa under krigen, omkom 10-12 millioner i konsentrasjonsleirer, på fangetransporter og foran eksekusjonspeletonger.

110 Dette var ikke bare et krigsfenomen. Det var en logisk konsekvens av den form
for stormannsgalskap som herjet den tyske diktator, av hans plan om å utrydde
Europas jødiske befolkning, av hans overmenneskemyte og hans
voldsforherligelse. Å gi nazistenes militærformasjoner fri bane i Europa ville ikke
ha hindret barbarene i å bruke sine torturkamre og sine gassovner. Tvert imot
kunne en slik underkastelse ha gitt dem herredømmet over vår verdensdel i
115 overskuelig fremtid, det kunne ha satt Hitler i gang med et voldets og
umenneskelighetens terrorvelde som kunne ha kostet menneskeheten mer enn
verdenskrigen.

120 Vi vant friheten igjen. Vi fikk tilbake sikkerheten for at et barn ikke skal bli
utslettet på grunn av sin avstamning eller miste sine foreldre fordi de har andre
meninger enn regjeringen. Det er det som er frihet. Forstår vi å ta vare på den, da
har den vært verd prisen.

125 Er det så noe mer å snakke om? Har han ikke da rett, avisinnsenderen som skrev
at han heller ville omkomme i et radioaktivt flammebål enn leve i et Sovjet-
Norge? Må vi ikke gi den britiske hvitbok om forsvaret rett når den i 1955 sier
«at beslutningen om å se fysisk utslettelse i øynene, selv i den umåtelige skala
man nå må regne med, desidert er å foretrekke framfor en holdning av
underkastelse overfor den kjempende kommunisme, med den nasjonale og
130 individuelle ydmykelse som dette uunngåelig ville medføre»?

Valget er jo stadig det samme?

135 Det er ikke det. Riktignok er vi tilbøyelig til stadig å trave i de gamle tankebaner,
stadig å operere med de samme slagord som appellerte til oss før. Men
situasjonen er en annen. I atombombens, vannstoffbombens og superbombens
tidsalder kan ikke en verdenskrig lenger redde noen frihet eller noe annet formål
som er prisen verd. Vel har det vært sagt at en atomkrig ikke ville bety enden på
Vestens kultur, så sant bare én franskmann og to kvinner kom til å overleve.
140 Men vi har ingen sikkerhet for at det ble så mange.

Det er ikke nødvendig å forsøke å utmale i ord hva som ville bli følgene av en
verdenskrig med kjernefysiske våpen. Det er tilstrekkelig å minne om at
atommaktene i dag har lagre av bomber som hver enkelt har sterkere sprengkraft
145 enn alt det sprengstoff som ble brukt i den siste verdenskrigen. Det er
tilstrekkelig å slå fast at dersom Sovjetsamveldet og Vestmaktene en gang skulle

komme i åpen krig med hverandre og gjøre full bruk av sine kjernefysiske ødeleggelsesmidler, da ville de i beste fall tilintetgjøre mesteparten av livet på den nordlige halvkule og såre og vanskape de overlevende vesener på kloden som følge av det radioaktive nedfallet. I verste fall ville de utslette livet på jorden.

Som om dette ikke skulle være nok, ville de krigførende parter også ha bakteriologiske og kjemiske våpen i bakhånden.

155 Dette nye perspektiv er bare gradvis og ufullstendig gått opp for oss. Atombombene over Hiroshima og Nagasaki skremte nok vitenskapsmennene som skjønte hva de her hadde med å gjøre. Men enda var det bare amerikanerne som hadde bombene. Enda virket faren for en verdenskrig med slike våpen fjern og urealistisk. Så kom vannstoffbomben, som var 1000 ganger sterkere enn Hiroshima-våpenet. Deretter fulgte superbomben, som multipliserte virkningen av vannstoffbomben og kraftig økte den radioaktive strålingen - og det til en meget billig penge. Sovjetforskerne laget sine egne bomber og konstruerte raketter til å sende dem avgårde med. Engelskmennene gjorde det samme. Nå vil general de Gaulle skaffe seg det samme utstyret, for å hevde Frankrikes internasjonale anseelse. Andre stater eksperimenterer intenst for å komme etter. Det er på tide vi blir klar over at verden har forandret seg. Det er på tide vi oppdager at resonnementene fra tidsalderen før atombomben ikke lenger har gyldighet.

170 Denne erkjennelse er delvis trengt igjennom. Det er den som ligger til grunn for president Eisenhowers berømte erklæring om at «Det gis intet alternativ til fred». Og det er den som ligger under når forsvarsminister Handal i et foredrag kan bruke ord som disse: «Det er lenge siden krig var et middel til å oppnå reelle fordeler. I dag vet vi at en krig med full bruk av de veldige ødeleggelsesmidler som står til rådighet, bare vil bety at vi utsletter den sivilisasjon og kultur som det har tatt årtusener å skape. »

180 Det er intet som tyder på at ikke sovjetlederne har den samme realistiske forestilling om virkningen av en krig med kjernefysiske våpen. Midt i galskapen er dette det mest håpefulle ved situasjonen, at stormaktslederne på begge sider må være klar over at de har alt å tape og intet å vinne på en ny krig. Den tid er forbi da stormaktenes ledere kunne gjøre seg håp om økt makt og ære på slagmarken. Den tid er forbi da de i hvert fall kunne håpe på at de skulle overleve for sitt eget vedkommende. Hendingene de siste årene, i Ungarn, i

Formosastredet og i Midt-Østen, vitner tross alt om at stormaktenes ledere er redde for å overskride grensen mellom fred og krig. For den republikanske administrasjon i De forente stater later det til at situasjonen i Indo-China ble et
190 vendepunkt. Den gang overveiet man etter alt å dømme for fullt alvor å ta i bruk den såkalte «massive gjengjeldelse» for å tvinge fram en militær seier. Da det kom til stykket, vek man tilbake for konsekvensene. Siden har både amerikanerne og russerne praktisert Foster Dulles' berømte taktikk om «å gå like til krigens rand». Men de har vaktet seg vel for å overskride den. Faren synes
195 derfor ikke så meget å bestå i at statsmenn som er ved sine fulle fem skal sette en ny krig i gang med velberådd hu. Tvertimot er det all mulig grunn til å tro at de vil gjøre sitt ytterste for å hindre det siste, skjebnesvangre skritt. Faren ligger i feilgrepet, i at den sinnssyke forestillingen eller den fatale misforståelsen skal utløse mekanismen som setter det store apparatet i gang.

200 For selv om ledende statsmenn på begge sider har avgitt uttalelser som viser forståelse av det meningsløse og uforsvarlige ved tanken om å nytte krig som middel til å løse internasjonale konflikter i atombombenes verden, så bygger begge parter stadig sin sikkerhetspolitikk og sin utenrikspolitikk på trusselen om
205 gjengjeldelse med kjernefysiske våpen.

Etter den britisk/franske intervensjon i Egypt høsten 1956 sendte den sovjetrussiske statsminister Bulganin et brev til statsminister Eden, hvor han erklærte: «Hvilken stilling ville Storbritannia ha befunnet seg i hvis det var blitt
210 angrepet av mektigere stater som er i besiddelse av alle slags moderne ødeleggesvåpen? Det gis land som ikke behøvde ha sendt en flåte eller en luftstyrke til de britiske kyster, men som kunne ha nyttet andre midler, slik som rakett-teknikken.» Og i et av sine brev til forbundskansler Adenauer, erklærte han at hvis en atomkrig skulle bryte ut, «ville forbundsrepublikkens område
215 uunngåelig bli rammet av det tyngste og mest konsentrerte angrep og bli fullstendig redusert til en kirkegård». «De vitale sentra i et så tett befolket land, med dets industrielle konsentrasjon, kunne bli paralysert ved virkningen av en enkelt vannstoffbombe.»

220 Vestmaktene har heller ikke latt noen i tvil om at de ville bruke sine kjernefysiske våpen for fullt dersom det kom til en militær styrkeprøve med Sovjet-Samveldet. På et spørsmål fra en kongresskomité om hva virkningen av et kraftig kjernefysisk angrep mot Sovjet-Samveldet ville bli, svarte general Gavin: «Våre nåværende anslag beløper seg til atskillige hundre millioner døde. Det

ville komme an på hvilken vei vinden blåste. Hvis vinden blåste mot sydøst, ville de vesentlig ramme Sovjet-Samveldet, skjønt de ville strekke seg til japanske og kanskje ned til Filippinske områder. Hvis vinden blåste den andre veien, ville de strekke et godt stykke inn i Vest-Europa.» Så sent som på NATO-rådets møte i
230 Paris før jul, bekreftet rådet igjen «at NATO's forsvarsstrategi fortsatt er bygget på effektive skjoldstyrker og en uttrykt vilje til å bruke kjernefysiske gjengjeldelsesstyrker for å slå tilbake angrep.»

Der er, både i øst og vest, en dyp indre motsetning i den politikk som her blir
235 fulgt. På den ene siden er begge parter klar over at en verdenskrig med kjernefysiske våpen ikke kunne tjene noe forsvarlig formål. På den annen side forbereder begge parter seg på å føre en slik krig hvis de føler sin sikkerhet truet. Heller enn å gi etter for motparten, forfekter begge parter at de vil foretrekke å begå gjensidig selvmord og å trekke menneskeheten med seg i fallet.

240 Forutsetningen for denne politikk er naturligvis håpet om at den aldri skal bli satt på spissen. Både sovjetlederne og de ansvarlige vestlige statsmenn satser på at de skal klare å overholde spillets regler, at de ved ikke å gi etter, men holde sin styrke intakt og stå sterkt på sine standpunkter ved forhandlingsbordet, en gang
245 skal komme i den situasjon at de oppnår en gunstig ordning uten å behøve å gå til krig. Begge parter ønsker, som det heter, «å kunne forhandle ut fra styrke». De kjernefysiske våpnene skal ha sin verdi som en latent trussel. Man har hengt opp en superbombe bak speilet.

250 Vi har etter alt å dømme all grunn til å regne med at sovjetlederne mener hva de sier når de hevder at kommunismen skal gå seierrikt ut av en politisk og økonomisk kappestrid med den kapitalistiske verden. De har opplevd hvordan vestmaktene taper terreng i de koloniale og halvkoloniale land, de kan glede seg ved demokratienes splittelse og ineffektivitet, og de beruser seg i Sovjet-
255 Samveldets veldige tekniske framsteg. Vestlige iakttakere i Moskva synes å være enige om at Khrusjtsjov virket både oppriktig og seiersikker da han på den 21. kongress erklærte at hensikten med 7-årsplanen var å ta igjen og gå forbi vesten, og at fullførelsen av planen ville bringe sosialismen millioner av nye tilhengere.

260 På vår side er vi jo vant til å gå ut fra at det frie samfunn må seire i det lange løp. Som det selvironisk heter i teksten til en amerikansk illustrasjon: «I don't know what we are all so worried about. We're the good guys and they're the bad guys, and the good guys always win. don't they?»

Begge parter håper åpenbart at den kalde krig skal få dette tilfredsstillende forløp.

Det britiske underhusmedlem Nigel Nicholson skriver i et debattinnlegg at han
 270 ikke ønsker å drepe millioner av russere som hevn for at de har drept millioner
 av engelskmenn, men han ser, sier han, fordelene ved en velforstått frykt for at
 dette kan komme til å skje. Han vil ikke godta at krigen er uunngåelig, men han
 aksepterer muligheten av den, akkurat som han fortsetter å kjøre bil til tross for
 at han en vakker dag kan komme til å drepe seg ved det. Og så fortsetter
 275 Nicholson: «Stillet overfor valget mellom en forferdelig sannsynlighet og en
 enda mer forferdelig mulighet, vil de fleste mennesker foretrekke den siste. I den
 siste krigen så jeg menn nekte å legge seg ned i en våt grøft for å søke dekning
 mot granatene, fordi de visste at de sannsynligvis ville unngå både å bli såret og å
 skitne seg ut, og de fleste av dem gjorde det.»

280

Det er det samme valget vi har truffet i og med opprustningen. Vi vil heller
 risikere å bli rammet av granaten enn vi vil skaffe oss trygghet i en skitten grøft.

Det er derfor egentlig ikke riktig å si at NATO har truffet et valg mellom frihet
 285 og fred og valgt friheten. Den politikk som blir ført, tar sikte på å sikre både
 frihet og fred. Man kunne si det slik at i valget mellom på den ene siden en
 avrustningspolitikk som med overveldende sannsynlighet ville legge nye
 folkegrupper inn under et alt dominerende kommunistisk diktatur, og på den
 annen side en opprustning som nok volder fare for total krig, men som samtidig
 290 syns å by på en stor sjanse til å berge både frihet og fred, i det valget har vi
 foretrukket det siste alternativ. NATO's politikk er et forsøk på å få både i pose
 og sekk. Vi løper risikoen for den mest forferdende mulighet, heller enn å bøye
 oss for den mindre forferdende sannsynlighet. Vi velger ikke krig heller enn
 undertrykkelse, vi velger å løpe en antatt mindre risiko for en slik krig framfor
 295 en antatt overveldende risiko for å bli undertrykket.

Denne problemstilling knytter seg til de generelle linjer for NATO-landenes
 forsvars- og utenrikspolitikk. Sovjetlederne har truffet det samme valget: De
 løper heller risikoen for en verdenskrig enn de svekker sitt eget regime. Men det
 300 kan tenkes å oppstå en konkret situasjon hvor saken blir satt på spissen.

Verdens Gang pekte en gang for mange år siden på at den kalde krig minner om

to gutter som egger seg opp med en øks. Den ene har lagt fingeren på
305 huggestabben. Den andre løfter øksen for å slå til. Begge vil være motige, begge
stoler på at den andre ikke lar det stå til når det kommer til stykket. Da kan det
hende at fingeren går med.

Slike situasjoner kan tenkes å inntre. Ja, mer: De kommer med sikkerhet til å
310 inntre. Situasjonen kan bli så klar at de ansvarlige statsmenn ikke lenger kan
tillate seg den luksus å operere med større eller mindre muligheter. De kan måtte
velge mellom fred og krig. Mellom det som kalles en ydmykende fred eller en
ærerik krig. Med andre ord: De kan bli stillet overfor valget mellom å trekke seg
tilbake eller å la menneskeheten bli utslettet.

315

Den amerikanske utenrikskommentator Joseph Alsop skriver at
utenriksminister Foster Dulles «har truffet en barsk beslutning om å forsvare
det frie Berlin, selv om han skal måtte dø på forsøket». Da Mikojan under sitt
opphold i Statene ble spurt om hva som ville skje dersom vestmaktene på denne
320 måte brukte våpenmakt, snerret han: «Makt vil bli møtt med makt.»

La oss gjøre et tankeeksperiment. La oss forutsette at sovjetlederne overlater
herredømmet over Øst-Berlin til de østtyske myndigheter. La oss tenke oss at
disse myndigheter høflig anmoder vestmaktene om å trekke sine tropper tilbake
325 fra Vest-Berlin innen en bestemt tidsfrist og erklærer at de i motsatt fall må
forbeholde seg å overta vestsonen med makt for å sikre et sant folkedemokratisk
styre i hele byen. La oss videre anta at NATO's ministerråd offentlig uttaler at
det vil være krigsårsak. Sett så at sovjetregjeringen rykker ut med en erklæring
hvor det heter at NATO-rådet ikke kan ha vært oppmerksom på at
330 sovjetrusserne selvfølgelig står last og brast med sine folkedemokratiske
kamerater i Øst-Tyskland og at befolkningen i Vest-Berlin naturligvis vil bevare
alle sine friheter og rettigheter. La oss så tenke oss at en østtysk divisjon ruller
over sonegrensen.

335 Dette er et tankeeksperiment. Det er sterkt forenklet. Men en situasjon av denne
art kan tenkes å inntre.

Hva da? Skal vestmaktene bøye seg i erkjennelsen av at den som har vettet får
bruke det? Det ville innebære et brudd med alt de tidligere har sagt og lovet, det
340 ville være en oppfordring til angriperen om å fortsette sine vellykte framstøt på
nye områder. Eller skal den amerikanske president, som har hånd om NATO-

landenes strategiske gjengjeldelsesstyrker, beslutte seg for å trykke på den store knappen? Skal han, for Vest-Berlins skyld, innlede et ragnarok som ikke bare
345 ville utslette Berlin, men som kunne føre til at både den russiske og den amerikanske sivilisasjon neste dag lå i aske?

La oss et øyeblikk gripe tilbake til vår innledende diskusjon om menneskelivet og frihetsverdiene. Det kan være nødvendig å ofre livet for frihetens skyld. Det
350 er sant. Men et slikt resonnement mister sin gyldighet i det øyeblikk det som står på spill er blitt totalt, i det øyeblikk det er selve menneskehetens eksistens det gjelder.

Begreper som «frihet» og «fred» er ikke mystiske størrelser som eksisterer uten
355 forbindelse med de levende mennesker. De uttrykker ikke annet enn vilkår for samlivet mellom menneskene. Verdien ligger i mennesket. Begrepene har krav på gyldighet og respekt i hele den utstrekning de er gode og tjenlige for menneskelivet, men også bare i den utstrekning. De kan ikke løsrives fra det menneskelige. Når vi ønsker frihet, er det fordi vi er glad i våre medmennesker,
360 fordi vi ønsker dem godt, og fordi vi tror at menneskelivet trives best i frihet. Vi skal ikke velge frihet for enhver pris. Vi skal heller ikke velge fred for enhver pris. Vi skal velge for enhver pris å tjene menneskelivet.

Det var en hjerteskjærende opplevelse å se den ungarske frihetsreising bli meiet
365 ned av sovjetrussiske tanks. Likevel kunne vi intet annet gjøre enn å stå som opprørte tilskuere til det som skjedde. Alternativet ville ha vært å sette i gang en kjernefysisk krig. Det ville bl.a. ha betydd at Ungarn ikke ville ha eksistert mer. Der hvor Ungarn ligger, der ville det ha vært en radioaktiv ørken. Jeg tror ikke at noe menneske ved sine fulle fem ville ha ønsket at ungarerne heller var blitt
370 utslettet enn de skulle leve som de gjør i dag. De har det vondt nok i dag. Men de lever. Og de lever ikke helt uten håp heller.

Vi behøver ikke nære noen illusjon om arten av det kommunistiske diktatur for å hevde synsmåter som disse. Selv om det er skjedd en klar utvikling til det bedre
375 siden Stalins død, står vi stadig overfor et maktapparat som i sin 40-årige eksistens har vist en kald forakt for menneskeliv og en skremmende kynisme i valg av midler. En indre utvikling preget av ensretting og terror, av slaveleirer og hemmelig politi, kulminerte i det som skjedde etter krigen, da det lyktes Moskva å legge 92 millioner mennesker i Øst-Europa inn under sitt herredømme.

380

Hitlers regime i Tyskland brakte mange tenkende mennesker inn på den tanke at et moderne diktatur ikke lot seg velte eller omdanne innenfra. Den moderne teknikk ga det slike fryktelige maktmidler og et slikt skremmende herredømme over menneskesinnet at det, dersom det ikke kunne veltes utenfra, nødvendigvis måtte utvikle seg i en slik retning som Karin Bøye, Aldous Huxley og George Orwell var inne på i sine dystre fremtidsvisjoner.

Denne oppfatning er ikke blitt bekreftet av det som er skjedd i de kommunistiske statene. Folkereisingen i Ungarn, opposisjonen i Polen og flyktningestrømmen fra Øst-Tyskland viser hvor forsvinnende lite tak makthavernes propaganda har fått på befolkningen i Øst-Europa. Og utviklingen innenfor selve Sovjet-Samveldet, hvor nye, kunnskapsrike folkeskikt er begynt å stille spørsmål og å søke kontakt med den vestlige verden, og hvor makthaverne i hvert fall nøler med å ta livet av hverandre, den har vist at enhver forandring i et veletablert moderne diktatur ikke trenger å bli til det verre. Det lar seg gjøre å myke opp diktaturet innenfra.

Det er her fristende å sitere en ganske interessant uttalelse. Den falt på en pressekonferanse for vel en uke siden, og den lød slik: «Jeg sa at jeg var overbevist om at det ville finne sted en utvikling innenfor Sovjet-Samveldet bort fra den despotisme, det tyranni som har vært karakteristisk for kommunismens tidlige faser, og at det der ville vokse fram et bredere grunnlag for politiske avgjørelser, en større grad av sikkerhet for det private individ når det gjelder hans handlinger, tanker osv., en større valgfrihet, og at kommunismen ville utvikle seg mot en annen samfunnstype. Jeg tror at den utviklingen nå finner sted.»

Disse ord ble ikke sagt hverken av George Kennan eller Bertrand Russel. De ble uttalt av utenriksminister John Foster Dulles.

Men dette, at diktaturet kan mykes opp innenfra, det er en vesentlig erkjennelse. Det er en erkjennelse som gir fremtidshåp. Og det er en erkjennelse som vi må ta med i vurderingen av våre utenrikspolitiske retningslinjer.

Vi behøver ikke uten videre, som Foster Dulles har vært tilbøyelig til, betrakte Sovjet-Samveldet som en utilgjengelig koloss som vi bare kan holde i sjakk med våpenmakt, inntil det en gang, med Vårherres hjelp, lykkes oss å styrte den. (En amerikansk general har, i parentes bemerket, pekt på muligheten av å oppnå dette ved beskytning fra rakettbaser på månen. Men det ser jo ut til at russerne

kommer dit først.) I stedet kan vi se på Sovjet-Samveldet som et samfunn som er underkastet forandringens lov, som er mottakelig for påvirkning også utenfra. Det er også unektelig en holdning som i dag synes mer løfterik.

425 La oss imidlertid avslutte det resonnement vi her er inne på.

Vi kan håpe at det fortsatt skal lykkes stormaktene å overholde reglene for spillet på krigens rand. Vi kan håpe at ingen statsmann skal bli stillet på det fryktelige valg mellom utslettelse og underkastelse. Men hva hvis han skulle måtte velge?

430 Skulle han da, i frihetens navn, utløse en verdensbrann som truet menneskeheten med fullstendig utslettelse? Skulle han dømme død over millioner på millioner av mennesker, ikke bare i sine alliertes og sine fienders land, men også i de nøytrale nasjoner, mennesker som uten tvil ville ha foretrukket å leve hvis man hadde spurt dem? Skulle han nekte dem livet - i
435 frihetens navn? Det gis etter mitt skjønn ikke noe formål, ikke noen verdi, som kan gi en statsmann moralsk rett til å slippe det store kjernefysiske ragnarok løs på menneskeheten. Ikke noe.

I en artikkel i siste nummer av Farmand tar forfatteren Niels Chr. Brøgger
440 avstand fra det syn jeg her gjør meg til talsmann for. Brøgger hører til dem som mener at en verdenskrig med kjernefysiske våpen er å foretrekke for sovjetrussisk herredømme. En atomkrig vil ikke bety uslettelse av den menneskelige rase, men bare en forferdelig desimering av den, fremholder han. Og Brøgger skriver:
445 «Skal man ikke ha frihet til å leve som man vil, må man da i hvert fall ha frihet til å dø som man vil.»

Den friheten vil Niels Chr. Brøgger alltid ha, hvis han er frisk og sterk nok til å se det valget i øynene. Men en verdenskrig med kjernefysiske våpen, den vil uheldigvis ikke bare ramme Brøgger. Den vil også bringe en voldsom eller
450 snikende død over mennesker som intet ønske hadde om å omkomme etter Brøggers oppskrift. Hva kampen enn måtte bli utløst av, kan man sikkert gå ut fra at storparten av de omkomne ville ha foretrukket en hvilken som helst annen løsning på konflikten. Og under enhver omstendighet vil man formentlig ikke ha spurt dette store flertallet. «Friheten til å dø,» som Brøgger uttrykker det, er
455 identisk med tvangen til å dø, dersom mennesket ikke samtidig har det valg å fortsette å leve. Hvis ikke livet fremstår som et mulig alternativ, fins det ingen frihet. Finner man det forsvarlig å innlate seg på en verdensbrann som helt eller delvis vil utslette menneskeheten, da tar man ikke bare fra flertallet friheten til å

460 leve som de vil - den friheten hadde de vel mistet likevel. Man tar endog også fra dem det som Brøgger kaller friheten til å dø som de vil.

Den forsvarspolitik som vi fører i de vestlige demokratiske land, er basert på at vi i siste instans kan måtte velge atomkrigen framfor å miste friheten. Og selv
465 om forutsetningene for denne politikk blir drøftet altfor lite offentlig, er det ingen tvil om at den har flertallets tilslutning. Men taler vi i denne sammenheng om at mennesket må ha rett til å dø som det vil, la oss da ikke glemme at katastrofen vil ramme et endeløst antall nøytrale som har bedt om å få leve, at den vil slå ned blant endeløse undertrykte millioner i kommunistlandene, som
470 aldri har kunnet si sin mening fritt. Vi plikter å ta med i regnestykket at de vil bli ofret uspur i vår frihetskamp.

Man kan spørre om det ville ha noen mening for en stat å sette i gang det gjengjeldelsesapparat den ennå måtte råde over selv etter at dens egen
475 befolkning var blitt utsatt for et massivt kjernefysisk angrep. Hva hjelp ville det være i det? Hva mer ville der være å kjempe for? Ville det hjelpe ens egne forkullede overlevende om også motparten ble massakrert? Vi beveger oss her med sinnssyke muligheter. Og likevel er det slike muligheter våre dagers forsvars- og utenrikspolitikk regner med.

480 Det gis dem som mener at slikt som dette må man ikke si. Vi vil ikke krig, sier de. Vi ønsker å bevare både fred og frihet. Men det forutsetter at vi har en gjengjeldelsesevne som våre motstandere respekterer.

485 Derfor kan man nok tenke at det ville være galskap å ta gjengjeldelsesapparatet i bruk. Men man må ikke nevne det. Våpenet virker bare så lenge våre motstandere regner med at vi i et gitt tilfelle er villige til å bruke det. Ytrer vi tvil i så måte, oppfordrer vi ham til å forsøke seg. Vi gir en hensynsløs motstander et overtak, vi undergraver den likevekt som nå er opprettet. Følgelig må vi i hvert
490 fall late som vi er fullt og fast forberedt på det gjensidige selvmord.

Dette resonnement har unektelig en del for seg. Men terrorbalansen er bygget på et subtilt psykologisk grunnlag. Ikke bare er partene hver for seg på det rene med at et kjernefysisk oppgjør er en meningsløshet, men de er også klar over at
495 motparten er på det rene med det. Når terrorens likevekt blir opprettholdt, er det fordi ingen av partene kan se bort fra muligheten av at motparten, med den mangel på sans og samling som gjerne karakteriserer menneskelige vesener,

likevel kan bli styrtet ut i den store desperate handling i et kritisk øyeblikk.

500

Faren ved å late som om dette også er vårt veloverveide og fornuftige program er imidlertid at vi kan komme til å stenge for de motforestillinger som kunne stimulere til en alternativ politikk. Faren ved å undertrykke sannheten om den skrikende inkonsekvens i vår nåværende holdning, er at vi for sent kan komme til å bryte med en kurs som vil føre oss i fordervelse.

505

Når derfor Mao Tse-Tung kan si at «atombomben er en papirtiger som de amerikanske reaksjonære søker å terrorisere folket med», og at «krigens utfall avgjøres av folket, ikke av ett eller to nye våpen», da er dette en ordgift som kan bli livsfarlig hvis den får lov til å beruse også lederne selv. Og når Krusjtsjov kan fortelle at mens imperialistene ville gå under i en ny verdenskrig, så ville ikke kommunismen, «denne mest progressive og humanistiske lære», opphøre å eksistere, da får vi for vår alles skyld håpe at han ikke hengir seg så sterkt til denne groteske illusjon at han kommer i skade for å tro på den selv.

515

Det står så meget på spill at tiden ikke er den rette til å leke blindebukk.

Vi har valgt å løpe risikoen for gjensidig selvmord framfor å legge våre land åpne for en militær kommunistisk ekspansjon. Men jo lenger tiden går, desto større blir den risiko som vi her løper. Som The National Planning Association of America uttrykte det i en rapport i mai 1958: «Ikke bare vil faren for krig forbli en mulighet, men sannsynligheten øker med tidsforløpet, inntil den blir til sikkerhet hvis tilstrekkelig lang tid går uten at det lykkes å finne alternativer.»

520

Dels er det faren ved feilgrepet som her framstiller seg som det vesentlige, faren ved at gjengjeldelsesmekanismen blir utløst som følge av en svikt i radarsystemet eller som følge av et nervøst sammenbrudd hos en kommanderende offiser. Enhver som har lest Hellmut Kirsts bok «Ingen går fri», har fått et levende inntrykk av hvor lett slike forhold kan komme til å spille inn. Dels kommer risikoen til å øke ytterligere hvis det ikke nå lykkes å begrense medlemskapet i atomklubben, eller i selvmordsklubben, som den også kalles. Jo fler fingrer som klamrer om atomavtrekkeren, desto større blir faren for at det første skudd blir løsnet.

525

530

Bertrand Russel har pekt på at den politikk som går ut på stadig å bevege seg like til atomkrigens rand, synes å være avledet fra en lek som blant velstående

535

amerikansk ungdom går under navn av «kylling». Denne lek foregår på en rett veistrekning hvor det er trukket opp en kvit linje midt på kjørebanelen. To
540 hurtiggående biler setter i rasende fart mot hverandre, hver bil med ett hjul på hver side av streken. Det gjelder da å ikke vike av fra streken før den andre. Hvis den ene viker, kan den andre rope «kylling!» til ham idet de passerer hverandre. Kyllingleken har det til felles med den nåværende stormaktspolitikk at prøvd tilstrekkelig ofte kommer de begge til å ende på samme måte.

545 I debatten om det dilemma som Vestens forsvarspolitik er kommet i fordi den bygger på skorpionens selvødeleggende våpen, har det såvidt jeg kan se vært pekt på tre hovedmuligheter til en alternativ politikk. Den ene representeres av de amerikanske forskere og militære som vil utvikle evnen til å føre såkalte
550 «begrensede kriger» med atomvåpen. Den andre har sin fremste talsmann i commander Stephen King-Hall, som slår til lyd for at Vest-Europa skal oppgi atomvåpenet og hovedsakelig bygge sitt forsvar på evnen til sivil motstand. Den tredje mulighet blir representert av den mer nyanserte opposisjon hvor folk som George Kennan hører hjemme, og hvor kravet går ut på at vestmaktene må
555 strekke seg lenger enn hittil for å komme til en ordning mens det enda er tid.

Utgangspunktet for amerikanske forskere som Kissinger og Osgood er ytterst realistisk. De ser den kjensgjerning klart i øynene at vi kommer i en håpløs situasjon hvis vestmaktene overfor hvert enkelt kommunistisk framstøt skal ha
560 valget mellom passivitet og gjensidig utslettelse. Svaret de har funnet er utvilsomt å foretrekke framfor teorien om massiv gjengjeldelse, men det er likevel ytterst diskutabelt. De foreslår at vestmaktene skal ruste seg til også å føre geografisk begrensede kriger med kjernefysiske våpen, og det blir til og med pekt på muligheten av å få anerkjent internasjonale spilleregler for en slik krigføring.
565 Til dette må det dels innvendes at der synes å være en overhengende fare for at når krigen først begynner, kan det ene våpenet komme til å ta det andre, inntil vi har ragnarok. Dels må det forekomme eiendommelig at man tenker seg muligheten for en internasjonal enighet om reglene for begrensede kriger, samtidig som man avviser muligheten for å bli enig om å løse konfliktene på en
570 fornuftig måte.

Commander Stephen King-Hall, som er en kjent britisk offiser og militærkommentator, resonnerer også ut fra det synspunkt at det ikke går an å bygge forsvarspolitikken på et våpen som ville komme til å tilintetgjøre det vi ønsker å
575 forsvare. Han avviser tanken om begrensede kriger, fordi han regner med at de

ville utvikle seg til totale oppgjør. Selv om King-Hall regner med at både amerikanerne og russerne i første omgang vil beholde sine kjernefysiske våpen, oppfordrer han Storbritannia til å utvikle sine og å sette seg i spissen for en europeisk forsvarsorganisasjon bygget på det minimum av militærstyrker som trengs til å overvåke grensene og opprettholde den indre orden, på trening i sivil motstand og ellers på en aktiv innsats med fredelige midler for demokrati og mellomfolkelig hjelpsomhet. En slik strategi innebærer, mener King-Hall, større muligheter enn trusselen om det gjensidige selvmord til å oppnå det som skulle være formålet med enhver krigføring: å få fienden til å skifte sinn.

Det svake punkt ved King-Halls sympatiske forslag, er at han åpenbart avstår fra muligheten til å bruke de kjernefysiske våpnene til å kjøpslå med i forhandlingene om et oppgjør mellom øst og vest. Han vil gi dem fra seg uten å kreve noen motytelse.

Den tredje av disse hovedlinjene representeres nettopp av kravene om en dristigere forhandlingsvilje fra vestmaktenes side. Vi må, som Bertrand Russel uttrykker det, virkelig ønske å nå fram til enighet, «til forskjell fra ønsket om å finne på forslag som motparten må forkaste til tross for at det har propagandamessige ulemper for ham å gjøre det». De vestlige grupper som ut fra forskjellige synspunkter har arbeidet etter denne linjen, har mant til større moderasjon i vestmaktenes krav. De har pekt på spørsmål som synes å være modne for et kompromiss, i første rekke da stansen i prøveeksplosjonene og spørsmålet om en gjensidig militær tilbaketrekking fra Sentral-Europa. Deres utgangspunkt er at det er tvingende nødvendig å nå fram til en avspenning som kan minske og etterhånden eliminere krigsrisikoen. Siden vi neppe kan regne med å bli sterkere i forhold til Sovjet-Samveldet i fremtiden enn vi er i dag, er det best å forhandle ut fra den styrke vi har nå. Og da det er umulig å oppnå et kompromiss uten å gi avkall på enkelte ønskemål, må vi stille oss mål som det kan være mulig å bli enige om. Vi løper en risiko for frihetens skyld. Vi må også være villige til å løpe en risiko for freden.

For mitt vedkommende må jeg slutte meg til denne siste tankelinje. Det vil si at jeg er villig til fortsatt å løpe den store risiko i frihetens navn, jeg klarer ikke å akseptere at vi uten videre skulle strekke våpen under presset fra det totalitære kommunistiske samfunn. Men det vesentlige for meg, er at det pusterom vi ennå har, må bli brukt til iherdige forsøk på å stanse rustningskappløpet og å bryte ut av skorpion-duellens fryktelige dilemma.

Man kan spørre meg om jeg da ikke er klar over de farer som også en slik linje innebærer. Kanskje lykkes det heller ikke i de fremtidige forhandlinger å nå noe resultat før en nerveslitt general en dag setter saken på spissen. Kanskje fører
620 forhandlingene til innrømmelser som gir sovjet-blokken betenkelige fordeler. Jo, jeg er klar over disse farene.

Kommunismen er en bevegelse som anser seg i krig med den kapitalistiske verden. Denne krig bygger ikke bare på militært press. Sovjetlederne spiller på
625 hele registeret av statens maktmidler, hvor de militære trusler bare blir ett av midlene, side om side med politiske sjakktrekk og propaganda, med økonomiske press- og lokkemidler og med indre undergravingsarbeid. I denne krig for å styrte det internasjonale borgerskap, vil kommunistene, som Lenin sa, ikke gi avkall på taktiske manøvrer, på å utnytte selv bare forbigående motsetninger
630 mellom fiendens interesser. De gir heller ikke avkall på kompromisser selv bare med midlertidige forbundsfeller, fordi, fremhevet Lenin, de allikevel bare støtter dem på samme måte som repet støtter den hengte.

Overfor motstandere av denne art kan det også være farlig å innta en slik
635 holdning at deres ledere får følelsen av at de har mer å vinne ved å blåse til uenigheten mellom vestmaktene enn ved å legge godviljen til for å nå fram til gjensidige kompromisser. Får sovjetlederne den oppfatning, da kan selv reelle initiativ vestfra bli nytteløse, slik de ble det i Stalins tid. Og da kan velmente opposisjonelle forslag gjøre avspenningen enda fjernere.

640 Kravet om å forhandle ut fra styrke er derfor riktig i den forstand at det ville være en umåtelig fordel om de vestlige demokratier kunne opptre utad som en samlet flokk, med en felles politikk og med en holdning som utvetydig demonstrerte hvilke verdier de arbeider for. I dag mangler det meget på en slik demokratisk samling. Opprustningen volder en forståelig ulyst i de vestlige land, usikre konjunkturer skaper mistillit til demokratienes økonomiske handledyktighet, Vest-Europa står splittet over samhandelsspørsmålene, og den franske kolonikrig i Nord-Afrika bidrar til å forsterke inntrykket av at de fattige folkeslag ikke har så mye å vente seg fra Atlanterhavsstatene. I hele den
650 internasjonale situasjon ligger det en mektig utfordring til demokratiene om å praktisere ideene om frihet, folkestyre og sosial rettferd - både innad og utad. Aldri har behovet vært større for demokratisk fornyelse, samling og innsats. Og allikevel skorter det så mye.

Til tross for alt dette kan vi forsøke. Den frie meningsbrytning og opposisjon i de demokratiske land volder vanskeligheter som i hvert fall på kort sikt kan stille demokratiene i en mindre gunstig stilling enn de totalitære stater. Mot dette går det allikevel an å stille opp en appell til fornuften. Det gis ingen større fare som truer oss i dag enn en verdenskrig med kjernefysiske våpen. Intet er viktigere enn å forme et politisk initiativ som kan føre menneskeheten ut av den kalde krig, gjennom avspenning, nedrustning, internasjonal økonomisk utjevning og fram mot opprettelsen av en verdensregjering med makt til å slå ned nasjonal aggresjon.

665

I forsøket på å fremme en slik politikk, kan det være av betydning at de demokratiske stater opptrer så samlet at sovjetlederne ikke ser sin fordel i en forhalings- og splittelsestaktikk. Men kravet om enhet er i seg selv utilstrekkelig, ja, det virker mot sin hensikt hvis ikke enhetskravet gjelder en konstruktiv fredspolitikk. Det blir jo av og til innvendt at de som slår til lyd for dristigere fredsinitiativ, de blir bare hørt på denne siden av jernteppet. Appellen har ingen mulighet til å påvirke Sovjet-Samveldets politikk. Dette er delvis sant. Men det kan likevel ikke forandre det minste av vår egen plikt og vår egen oppgave. Vi må i hvert fall se til at en fornuftig ordning ikke skal strande på oss. Vi må i hvert fall sørge for at vi gjør vårt ytterste for å finne en brukbar løsning på konfliktene, uten å ty til trusselen om vold. Vi kan kanskje ikke gjøre stort mer. Men vi burde heller ikke gjøre mindre.

Rapportene fra Genève viser at det må være fullt mulig å oppnå et forsvarlig kompromiss om stans i atombombe-prøvene, innenfor rammene av det program som der blir diskutert. Det må også være mulig å oppnå en militær tilbaketrekning fra Sentral-Europa på vilkår som medfører omtrent like store ulemper for begge parter, og som minsker krigsrisikoen. Det må gå an å fortsette i samme retning også på andre områder. For det er noe vi ikke skal glemme. Hvor kyniske sovjetlederne enn kan være som politiske taktikere, så er det én ting de og vi har felles: ønsket om å berge livet. Denne felles interesse, som man begynner å bli seg pinlig klart bevisst på begge sider, er den faste plattform vi må bygge på. Vi har i hvert fall ett utgangspunkt som kan bli forstått. Det er dette: La oss ikke stille oss slik at vi utsletter hverandre. La oss prøve å finne en bedre løsning. . . .

690

Der er en dyp ambivalens, en nagende indre motsetning i den forsvarspolitik

695 som nå blir ført fra begge sider i den kalde krig. Vi bygger vårt forsvar på en
trussel som vi vet at det ville være galskap å sette i verk. Likevel uttaler vi oss
stadig som om vi var rede til å bruke den, og vi vet at risikoen for at den virkelig
også blir brukt, blir større jo lenger tid det går uten at det lykkes oss å stanse den
trollkvernen som maler kjernefysiske bomber ut over land etter land. Vi må få
herredømme over atomkvernen. Og vi må prøve å gjøre det, selv om vi syns at
700 det i første omgang skal koste oss meget.

Det gis verdier som er mer verd for det enkelte menneske enn livet. Friheten er
en av dem. Hvordan menneskehetens framtid enn kommer til å arte seg kan vi
visst rolig gå ut fra at kampen for det enkelte individs frihet kommer til å måtte
705 fortsette så lenge det fins mennesker på jorden. Det kommer stadig til å gis dem
som prøver å kue og slavebinde sine medmennesker. Det vil stadig bli bruk for
det mot og den uselvishet som også trosser døden.

Men la oss ikke gjøre frihetskravet til et mystisk og destruktivt totem-bud.
710 Friheten er knyttet til menneskelivet, til ens eget liv og til det liv som mennesker
kan fortsette å føre når en selv ikke er med lenger. Vi må vokte oss for å bli slaver
av et livløst begrep. Friheten er dyrebar. Den er verd store ofre. Men vi må ikke
betale den med kjærligheten til mennesket.

715

Kilde

Gunnar Garbos private arkiv.

720

URI

<https://www.virksommeord.no/tale/frihet-for-enhver-pris>

725

730